не зупиняючись над замкненим у *середгір'я* селом (Г.Хоткевич); Нерідко поміщицька земля вклинювалася смугою і розрізала на частину селянську землю. Поміщики свідомо зберігали *черезсмужжя* селянських і поміщицьких земель (Із підручника).

Отже, іменники із значенням місця, які витворилися шляхом злиття вокативного предиката і залежного від нього локатива, посідають скромне місце у структурі словотвірної категорії локатива.

1. **Вихованець І. Р.** Частини мови в семантико-граматичному аспекті. — К., 1988.

2. **Словотвір** сучасної української літературної мови / За ред. М. А. Жовтобрюха. — К., 1979.

Л. Є. Азарова

МОВА ЯК ГЕНЕТИЧНИЙ КОД НАЦІЇ

Резюме

У статті розглянуто проблему співвідносності мови й національної свідомості.

Ключові слова: мова, національна свідомість, мислення, система.

Summary

In the article, the problem of corelation of the language and the national conscience is considered.

Key words: language, national conscience, thinking, system.

Проблема "мова як генетичний код нації", що була однією з найважливіших у європейському мовознавстві 19 ст., знову набуває своєї актуальності в наш час. При спробі розв'язання цієї проблеми слід врахувати весь комплекс особливостей мови та різних сторін духовної культури нації, специфіку співвідношення компонентів культури з мовою, її рівнями. Мова, передаючи інформацію про світогляд народу, який розмовляє нею, є також відображенням його духовної культури, взаємодіє з нею. Мова тісно пов'язана з історією народу — носія даної мови — та з історією культури з формуванням свого культурно-історичного ареалу. Вона безпосередньо пов'язується також із соціологією і психологією не тільки в плані вироблення моделей, зразків мовної поведінки, а й мовної свідомості, що формує життєву і виробничу поведінку нації.

© Л. Є. Азарова, 2003

Метою даної статті є спроба показати мову як феномен, як генетичний код нації з її проблемами, перспективами розвитку.

Засоби загальнонародної мови, що вступають в мовленнєву діяльність людини і народу, пов'язані і взаємодіють в єдиному процесі свідомої мовно-мислительної діяльності по відображенню дійсності. Але мислення, як відомо, входячи у свідомість, не дорівнює їй, свідомість особи і народу — поняття значно ширше. Мислення розуміється як процес відображення дійсності в аналітико-синтезуючих формах понять, суджень, умовиводів. Втілюються вони в лексичних, семантичних, граматично організованих висловах тексту.

Єдність відображення дійсності в будь-яких формах, включаючи відчуття, уявлення, емоційні, вольові, естетичні стани людини, визначається її свідомістю (слово *свідомість* у даному тексті не вживається в тому значенні, яке виражається терміном "суспільна свідомість", як сукупність суспільних поглядів, ідей). Ось тому ми маємо дбати про такі морально-етичні категорії, як любов до рідної мови, мовно-національну самосвідомість, які стають реальною силою при активному ставленні до слова. Активне користування мовою потребує шліфування мовлення, навичок постійно вчитися вслухатися і сприймати слово як засіб породження і вираження думки, володіти словом як засобом думання.

Отже, зв'язок мови, мовлення і свідомості, практичної діяльності особистості допомагає збагнути життєву дійсність, таку складну в аспекті науково-технічної революції і нею зумовленого соціального розвитку людства, того соціуму, який відзначаємо термінами нація, національний розвиток економіки, культури, людської особистості. Мову називають акумулятором, інтегратором суспільства і культури.

Завжди йдуть у парі мова й освіта. Ми звикли вимірювати освіченість членів суспільства загальною кількістю людей, що мають середню та вищу освіту. А чи замислюємося над тим, як віддзеркалюється в мові людини її освіченість, бо ж мова — це й характер мислення, а отже, й здатність діяти, створювати щось нове. Мову людина пізнає впродовж усього життя й шліфує своє мовлення в постійному протиборстві і взаємодії усних і писемних стилів. Освіта, наука, мистецтво, театр, побутова культура пов'я-

зані з мовним вихованням, мовною політикою. Усі сфери життя суспільного охоплює мова. Її живий складний організм реагує не лише на стан мовної освіти в суспільстві, а й на функціонування таких, здавалося б, формальних чинників, як інформативна реклама, вивіски, оголошення. Тому на цьому етапі важливо, на наше переконання, побачити з боку політичного, соціального, психологічного сам об'єкт навчання — українську мову, визначити її стан і статус, перспективи розвитку. Ось чому дуже важливим є те, що зараз відбуваються методологічні зміни в сучасній лінгвістиці, що вимагає і методичного осмислення: перехід від лінгвістики "імманентної" з її акцентом на вивченні мови в самій собі й для себе до лінгвістики антропологічної, що передбачає вивчення мови в тісному зв'язку з людиною, її свідомістю, мисленням, духовно-практичною діяльністю. Кращі майстри художнього слова — І.П.Котляревський, Т.Г.Шевченко, І.Я.Франко та інші — вдихнули в мову життя, збагатили її словник, відшліфували й удосконалили, дали неперевершені зразки використання мовних засобів [1:125].

Контактна роль мови в середовищі, яке вона обслуговує, проявляється через зв'язок мовних елементів, одиниць, їхньої структури з відповідними предметами, явищами, подіями оточуючого людину світу. Мова виступає (при участі свідомості і мислення) засобом пізнання і створення відповідної моделі тих чи інших сторін, блоків, вузлів, проблем життя як окремої людини, так і всесвіту. Ось чому мова є "найбільшим і найдорожчим добром у кожного народу", — вважав І.Франко; "життя духовного основа", — уточнив думку попередників М.Рильський, а О.Гончар називав слова генофондом нації. Цей список афористичних висловів про рідну мову, роль слова в житті народу і людини визначав своїм обов'язком поповнити майже кожен поет чи письменник, тому що мова і мовлення — це найголовніші засоби самовираження особистості. Через властиву тільки свідомості поета єдність породженого смислу з історичним і життєвим досвідом народу говорить душа поета і письменника про те, що вона бачить, що її турбує.

Відомо, що мова кожного народу явище давнє, і її коріння сягає в доісторичні часи. Вона є найгеніальнішим наслідком мате-

ріальної та духовної діяльності багатьох поколінь, а кожне створене слово — це символ сформованої ідеї, витвореної у великих зусиллях людини проникнути у світ природи, у саму себе. Національна мова — це здобуток культури, духовної діяльності певного народу, а одночасно здобуток культури всього людства, бо кожна мова доповнює іншу, а разом — вони витвір світового колективного людського розуму. Мова — найбільше багатство народу. Тому кожне суспільство, кожний народ оберігає її як святиню і дбає, щоб усі його члени добре знали свою мову, правильно користувалися нею. "Тільки через мову живе народ: її смерть — його кончина", — твердив видатний чеський філолог минулого століття Й.Юнгман [2:36].

Понад 3 тисячі мов є у світі, але для кожного народу, кожної нації найближчою і найдорожчою є його рідна мова. Рідною мовою української нації є українська мова. Поняття рідної мови невіддільне від думки про рідний край, батьківську хату, материнське тепло. Рідна мова є одним із найважливіших засобів формування патріотичних почуттів, гордості за свій народ; вона є виявом його національної культури. Мова єднає між собою різні покоління людей, вона передається як заповіт, як найдорожча спадщина. Піклування про рідну мову, любов і повага до неї має бути в центрі уваги кожної нації. Вона не тільки виявляє собою життєвість народу, але є якраз саме це життя. Коли зникає народна мова — народу більше нема! Поки мова народна в устах народу, до того часу і народ.

Не можна не захоплюватися тим, що ще наші предки розуміли грандіозну важливість мови. Так, Володимир Мономах у своєму "Поученії" дітям пояснював це так: людина народжена для добра, але щоб діяти добре — вона повинна знати світ, розбиратися, що є добро, а що — зло. У цьому зв'язку насамперед треба знати, вважав славний князь, свій рід і родовід, цілісну сутність світу в його різноманітності та своє призначення в ньому. Щоб пізнати вселюдське, цілісне, треба знати свою мову й мови інших народів [3:89].

Цілком логічно, що не лише Володимир Мономах, а й Іларіон Туровський та інші славні мужі Київської Русі знання мови пов'язували з культурою й освітою, прогресом Руської землі. Розумін-

ня ролі мови в житті народу визначає й естетичне кредо Л.Українки, М.Коцюбинського, В.Винниченка, П.Павличка, О.Довженка, М.Хвильового, А.Малишка, М.Рильського, О.Гончара, М.Стельмаха, провідних митців слова молодших генерацій — Д.Павличка, Л.Костенко, Ю.Мушкетика, Б.Олійника, В.Симоненка, І.Драча, Р.Іваничука, М.Вінграновського, Т.Тютюнника.

Беручи початок зі спільносхіднослов'янської прамови — давньоруської мови, українська мова формується протягом багатьох століть одночасно з формуванням трьох народів — російського, українського і білоруського. З часом відмінності у мовах цих близьких народностей посилювалися, і приблизно з XI ст. починається самостійний розвиток кожної з них. В українській мові — безсмертя духу народу. Століттями гнана й переслідувана у великодержавній казармі-імперії, вона все ж існувала у піснях і думах, казках і переказах, у приказках і прислів'ях, у самобутніх словах і зворотах. У чорні для неї часи безправ'я, переслідування її притулком найчастіше була сільська хата. Чиновницьке панство вважало українську мову непридатною для культурного вжитку, у той же час видатні вчені, прогресивні діячі були іншої думки. Ще в 1834 році відомий учений-мовознавець І.Срезневський писав, що українська мова є однією з найбагатших слов'янських мов, що вона навряд чи поступається чеській достатком слів і виразів, польській — мальовничістю, сербській — приємністю. "Ця мова, — писав він, — може рівнятися з освіченими мовами гнучкістю й багатством синтаксису... мова поетична, музикальна, мальовнича". І.Срезневський широко сподівався, що жива українська мова стане літературною. Він вірив, що "мова Хмельницького, Пушкаря, Дорошенка, Палія, Кочубея, Апостола повинна передати нащадкам славу цих великих людей України" [4:167].

Не оминули увагою нашої мови й іноземці, які бували на українській землі. Француз П'єр Шавельє, який перебував тут у XVII столітті, за Хмельниччини, у книжці "Історія козаків проти Польщі" згадує, що українська мова дуже ніжна і сповнена пестливих виразів та надзвичайно витончених зворотів. А німецький поет XIX століття Ф.Боденштедт, який подорожував Україною, підносить її найвище серед слов'янських сестер. "Українська мова, — пише він, — наймелодійніша й найголосніша поміж усіма слов'янськими мовами, з великими музичними можливостями. Ніде дух народної поезії не відбивався настільки виразно й сонячно, як він відбився в піснях українських" [4:168].

Українська мова є мовою українського народу, отже, вона і тільки вона повинна бути рідною для кожного, хто вважає себе належним до української нації. Рівень розвитку рідної мови відображає рівень духовного розвитку нації, і словник — це те, що нація знає про світ, а граматика — це те, як вона про цей світ говорить. Знати, берегти і примножувати ці знання — обов'язок кожного українця. Ось як про це висловився М.Рильський: "Мова — втілення думки, що багатша думка, то багатша мова. Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її. Борімося за красу мови, за правильність мови, за присутність мови, за багатство мови..." [5:46]. Людина, яка не розуміє значення рідної мови, віддаляє себе від культурно-історичного досвіду і досягнення свого народу, його культурно-духовних надбань. Для неї вмовкає українська пісня, дума, легенда, прислів'я, перед нею зачиняє двері мистецтво рідного слова. За допомогою слова людина пізнає світ. Словесність — початок усіх наук. Вона — як джерело, звідки починається струмок, який ширшає, набирає сили і розливається могутньою рікою: знанням рідної мови.

Мова — явище суспільне. Суспільство здорове, життєдайне, коли воно складається не з безликих індивідуумів, а з громадян, патріотів своєї землі. Патріотизм починається зі ставлення до своєї мови. Поняття рідної мови виступає поряд із поняттям вітчизни, тобто мова сприймається не просто як засіб комунікації і навіть не тільки як знаряддя формування думок, а значно інтимніше — як одне з головних джерел, що оживляють патріотичні почуття, як рецептор духовно-емоційного життя людини. Рідна мова є одним із головних засобів, за допомогою яких створюється соціальний механізм успадкування культури від покоління, тобто вироблення національної культурної традиції.

Прилучення дитини до рідної мови — це входження її в суспільство, підключення до колективного розуму. Усвідомлення себе як людини здійснюється через мову рідних дитині людей, а тому протягом усього свого життя кожен сприймає цю першу мову в оточенні спогадів про батька і матір, братів і сестер, про рідний

дім. Позбавити людину рідної мови — аморально, це те ж саме, що підрізати коріння її духовності. Не умовних звуків тільки вчиться дитина, вивчаючи рідну мову, а п'є духовне життя і силу з рідної мови.

Отже, сьогодні, коли в суспільно-політичному житті іде переоцінка моральних етичних цінностей, відроджується національна самосвідомість народу, знання рідної мови набуває особливого значення. Українська мова — це не мова простолюду, а мова цілої нації, чиє місце на право самостійного розвитку в ряду цивілізованих народів уже завойоване й не може бути зайняте ніким іншим. Мовну політику розглядають як діяльність людей, що спілкуються між собою і цим самим привносять у лексичний склад елементи, зумовлені потребами їхньої виробничої і духовної діяльності. При цьому мова розглядається як творча практика особистостей, які, спілкуючись між собою, розвивають свій генофонд, орієнтуючись як на власні надбання, так і на зовнішньомовні запозичення, зберігають у ній культуру попередніх поколінь і вносять свою відповідно до розвитку цивілізації. 90-ті роки XX ст. — це час відновлення української державності, а тим самим і нових можливостей висхідного розвитку української мови. Надання українській мові статусу державної сприяє всебічному розвитку національної культури українського народу, а тим самим здійсненню найвищих гуманістичних загальнолюдських ідеалів.

1. **Кононенко П.П., Кадомцева Л.О., Мацько Л.Г.** Українська мова. — К., 1990.

2. **Ладоня О.І.** Українська мова. — К., 1993.

3. **Олійник О.** Українська мова. — К. , 1998.

4. **Скуратівський Л.В., Шевхова Г.Т., Парфьонов М.Г., Піскорська Л.І.** Українська мова. — К., 2000.

5. **Шелехова Л.Т., Остогор Я.І., Скуратівський Л.В.** Рідна мова. — К., 1995.